

Kitap Tanıtma :

MÁRIA IVANICS : *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban* : Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. Körösi Csoma Kiskönyvtár 22. 235 sf. [=ÍVANIC, Mária : *On beş yıllık savaşta Kırım Hanlığı*: Akademi Yayını, Budapest, 1994. Kööröslü Çoma Cep Kitaplığı 22. 235 sf.]

Meryem [=Mária] IVANICS bundan önce de Kırım konusundaki yayınlarıyla tanınmakta ve halen Seged [=Szeged]'deki József Attila Tudományegyetem Altaisztikai Tanszék [=Attila YÓJEF Üniversitesi Altay Dilleri Anabilim Dalı, kısaltması: JATE]'de çalışmaktadır. Başlıca yayınları tarih sırasıyla şunlardır:

"Formal and Linguistic Peculiarities of 17th Century Crimean Tatar Letters Adressed to Princes of Transylvania [=Erdel beylerine gönderilen 17'nci yüzyıl Kırım Tatar yarlıklarının yapı ve dil özellikleri], *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* [=Macar Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları]: Budapest, 1975, Tomus XXIX (2), 213-224. sf.

"Két krími-tatár oklevél BETHLEN Gáborhoz [=Gábor BETHLEN'e İki Kırım-Tatar Yarlığı]", *Néprajz és Nyelvtudomány / Nyelvészet dolgozatok* [=Etnografya ve Dilbilimi / Dilcilik Çalışmaları] : Szeged, 1975-1976, 19-20. sy. 254-276. sf.

"Macaristan'daki Kırım Tatarlarına Ait Vesikalar", *VIII. Türk Tarih Kongresi*: Ankara, 1981, II. c. 1049-1503+423-426. sf.

"A földtulajdon a Krími Kánságban", *Nomád társadalom és államalakulatok*: (Tanulmányok) Szerkesztette: TÖKEI Ferenc Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 237-253. sf. Körösi Csoma Kiskönyvtár 18. [= "Kırım Hanlığı'nda toprak mülkiyeti", *Göçebe Topluluklar ve Devlet Yapıları*: (Makaleler) Düzenleyen: Ferenc TÖKEI. Akademi Yayını, Budapest, 1983. Kööröslü Çoma Cep Kitaplığı 18. 237-253. sf.]

"Gázi Giráj kán és BÁTHORI Zsigmond szövetségének terve 1598-ból [=Gázi Girây Han ve Jigmond BÁTHORI İttifakının Plânı 1598-den", *Keletkutatás* [=Doğu Araştırmaları]: Budapest, 1989 ösz [=Güz], 27-59. sf.

"A császári felmentő sereg útja Kanizsára egykorú ábrázolások tükrében (1600 szeptember 16 - október 13)", *Nagykanizsa török alóli felszabadulásának 300. évfordulóján tartott nemzetközi tudományos konferencia előadásai* (Nagykanizsa) 1990. 11. 30 - 12. 01. Zalai Múzeum 4. 1992. 45-53. sf. [=Dönemin tasvir aynasında çarın Kanije seferine çıkan ordusunun yolu (1600 Eylül 16 - Ekim 13). Büyükkaniye'nin Türk hâkimiyetinden kurtuluşun 300. yıldönümü çerçevesinde milletlerarası bilim kurultayı bildirileri (Büyükkaniye) 1990. 11. 30 - 12. 01. Zala Müzesi 4. 1992. 45-53. sf.]

"A tamğâ tól a tuğrâ ig. Gondolatok a krími tatár oklevelek hitelesítő jegyeról [=Tamğâ dan tuğra ya. Kırım Tatar Yarlıkları Onay Belgesinden]", *Keletkutatás* [=Doğu Araştırmaları]: Budapest, 1992 ösz, 92-100. sf.

"Die Beglaubigungsmittel der Krimtatarischen Urkunden [=Kırım Tatar Yarlıklarının Onay Bilgisi]", *Proceedings of the 35nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference* [=Uluslararası Sürekli Altaycılar Kurultayı'nın 35'inci Çalışması]: Taipei, September [=Eylül] 12-17, 1992. 175-182. sf.

"Friedensangebot oder kriegerische Erpressung? (Briefwechsel des kaisers Rudolfs II. mit dem Pasche von Ofen im Jahre 1595.) [Barış elçisi mi savaş tehditçisi mi? (II. Rudolf Kayzer'in 1595'te Buda Paşasıyla mektuplaşması.)]", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* [=Wien Doğu Bilimleri Dergisi] : Wien, 1992, 82. c. 183-199. sf.

Török és tatár hódítók. A világtörténelem nagy alakjai. Budapest 1993. KOSSUTH Könyvkiadó. 80 sf. (Dzsingisz kán, Timur Lenk, Gâzi Girâj) HEGYI Klárával és FODOR Pállal közösen. [=Türk ve Tatar Hâkimiyetleri. Dünya tarihinin ana çizgileri. Budapest 1993. KOSSUT Kitabevi. 80 sf. (Çinggis Han, Aksak Timür, Gâzi Giray) Klára HEGYI ve Pál FODOR ile birlikte.]

"A zsitvatoroki békéhez vezető út. Az 1599. évi békétárgyalások", [=Jitva boğazı -Zitvatorokbarışına götüren yol. 1599. yılı barış görüşmeleri]", *Történelmi Szemle* [=Tarih Gözlemi] : Budapest, 1993, 35. sy. 3-4. sayı 297-311. sf.

"Entstehung und Quellenwert der krimtatarischen *tiyiş defters* [=Kırım Tatar *tiyiş defteri*'nin ortaya çıkışı ve kaynak değeri]", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*: Budapest, 1994, Tomus XLVII (1-2), 105-112. sf.

"Hitharc vagy hadivállalkozás? "Nem búcsúzom", [=Din savaşı mı savunma ittifakı mı? "Helâl etmiyorum": *Emlékkönyv BENDA Kálmán tiszteletére* JUHÁSZ Gyula Tanárképző Főiskola [=Kálmán BENDA'nın Saygısına Anma Kitabı. Gyula YUHÁSZ Yüksek Öğretmen Okulu]: Szeged, 1994, 29-23. sf.

"Hajdú [= Haydû]", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*: Budapest, 1995, XLVIII. c. 3. fasikül, 391-403. sf.

"Kırım tarihine ait kaynaklar: Mülknameler", *Lucârile Simpozionului International Originea Tatârilor Locul lor in România și in lumea turca (Constanta, 17-20 noiembrie 1994)*: București, 1997, 155-161. sf.

Şimdi elimizde genç araştırmacının yeni *On beş yıllık savaşta Kırım Hanlığı* adlı bir yayını var. Türk tarihçileri bu adı Osmanlı-Avusturya Savaşı (1593-1606) olarak kullanıyorlar. Buna göre kitabın adı "Osmanlı-Avusturya Savaşında Kırım Hanlığı (1593-1606)" ya da Kırım Hanlığı'nın Katılması diye çevrilebilir.

Kendileriyle ilgili olsun olmasın Macarlar [=Magyarlar] öteden beri Türk tarihiyle uğraşmışlardır. Eserine, "Kırım Hanlığı'nı anlatan Macarca yazılmış kitap yoktu." yakınmasıyla başlayan tarihçi Mária IVANICS, kitabının kapak içindeki sunuş yazısında şunları söylüyor.

"Bugün dahi bir işi yapmaya zamanımız var da acele etmek gerekmez demek istiyorsak "Tatar kovalamıyor ya!" deriz. Gerçekten bir zamanlar Tatar adı ürküntü ve kaçışla eşleşmişti. Atalarımız Tatar akınları tehlikesinden az korkmamışlardır. Çünkü onlar, Osmanlı Türklerinin 16-17. yüzyıllardaki Macaristan akınlarında, müttefik olarak bulundular ve Erdel [=Erdély]'in yazgısının belirlenmesinde pek çok kez işe karıştılar..."

Yazarı kitabının, "Macaristan ve özellikle de Erdel'in yazgısını değiştiren 1593-1606 arasında on beş yıl süren Osmanlı-Avusturya savaşlarında Tatarlar'ın üstlendikleri görevleri ele alıyor." vurgulamasıyla ana konusunu belirttiikten sonra, sözünde de üç ana konuya açıklık getirmeye çalıştığını yazıyor.

- Hangi iç ve dış sebepler Tatarlar'ı Türklerin yanında yer alıp savaşmaya itti?

- Osmanlı Türkleri'nin Macaristan akınları sırasında Tatarlar'ın görevi, yeri ve ödevi, daha çok da askerlik bakımından değeri neydi?

- Savaşlar sırasında, Osmanlı Devleti'ne bağlı devletlerden Kırım Hanlığı, Erdel, Eflak [=Havasalföld] ve Buğdan [=Moldova]'nın birbirleri ve Osmanlı hükümeti [=Kapı]'yla ilişkileri nasıldı?

Soruların karşılığı doğrudan verilmeyip, önsöz de kaulırsa otuz iki başlık altında yapılan kısa kısa incelemelerde açıklanmaya çalışılmaktadır ki bunların ilki *Kırım Hanlığı Tarihiyle İlgili Çalışmalar* adı altında yazılmıştır. Halka yönelik ilk eseri Fransız kralının elçisiyken Baron da TOTT yazmış¹, bunu ünlü HAMMER'in 1856'daki bilim ağırlıklı eseri izlemiştir.

Avrupa Kıyısında Göçebe Devlet ana başlığının altında, 15-16. yüzyılda Doğu-Avrupa'nın siyaset ve iktisat yapısı özetleniyor. Altın Orda'nın en zengin kültür bölgesi Kırım yarımadasının zenginliği, büyük devletin güçsüzleşmeğe yüz tuttuğu anda, yarımadadaki bağlamsızlaşma eğilimleri, Karadeniz kıyısındaki çok uluslu, Cenevizliler'e ait gemilik, sömürge kentleri, Türklerin İstanbul'u almasıyla sahiplerinin buraya ulaşmalarından ortaya çıkan yeni durum ve sorunlar ele alınıyor.

GİRAY Hanedanı için açılan başlıktan sonra, ilk han HACI GİRAY'ın CENGİZ [=ÇİNGGİS] soyundan gelme olduğu belirtilip bunun babası Lehistan'a sığınmışken maiyetindeki DEVLET GELDI'nin tam da *hac* dönüşüne rastlayan süreçte doğan çocuğa ilk ad olarak HACI denildiğini², yine bu saygın kişinin soyu olan *Kereit* sözünün o zamana değin değışen biçimi olan (*kereit* > *kirey* > *kerey* > *keray* > *giray*) değışiminden kaynaklanan *Giray*, Türkbilimci Gyula NÉMETH [1890-1976]'e göre eski bir Moğol ulus adından türemiş ve hanedanın adını oluşturmuştur³. [15. sf.]

¹ Baron De TOTT [1733-1793] : *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâturalar: Çeviren: Mehmet R[eşat] UZMEN, [İstanbul] [1976 Ağustos 15], 323+[2] sf. Tercüman - 1001 Temel Eser Dizisi 89. -Kapakta : Türkler 18. y.yılda, Aslı: Mémoires sur les Turcs Et les Tartares: Amsterdam 1784.*

² Adlarını hadiselerle göre verildiği pek yabancı olmadığımız bir gelenektir. "Türklerde umumiyetle ad verme âdetleri şöyle idi: Çocuk doğduğunu babası haber aldığı vakit ne işle meşgul ise veya neden bahsediyorlarsa onun ismi çocuğa konurdu". ORKUN, Hüseyin Namık [ö. 1956]: "Eski Türklerde İsim Verme", *Varlık: İstanbul 1940 (Temmuz 15) 11. c. 169. sy. 8-10. sf.*

TEMÜÇİN [ÇİNGGİS KAĞAN 1167-1227] Kereit hanı TO'ORİL HAN'a [ONG HAN Ö. 1203] giderken Kerülen'in kaynağı Bürgi kıyısında karısı BÖRTE-ÜCİN'i Merkit'ler tutsak etmiş ve büyük oğlu COÇI [Ö. 1227] Merkitler arasında doğmuştu. COÇI, beşiği ile birlikte Merkitler arasında bulununca, bu da bir *olca* 'ganimet' kabul edilmiş ve COÇI 'konuk' adı verilmişti.

TİMÜR 1336'da TARAGAY'ın oğlu olarak dünyaya geldiğinde babası onu şeyh ZÂHİDÜDDİN'e gösterdi. Şeyh bu sırada *Kur'an* okuyordu ve *tamurru* 'geçerler' (27. Naml 88) sözü üzerinde idi ve hemen durdu. Bu sözü hayırlı bir fal sayarak yeni doğan çocuğa TİMÜR 'demir' adını verdi.

TİMÜR [Ö. 1405]'e 1377 yılının Ağustos 21'inde bir oğlu dünyaya geldiği haberi verildiğinde satranç oynamaktaydı ve çoğunun adını ŞÂH-RUX 'şah-kale' adını koydu.

Aynı birinci gün doğan kız çocuklarına da AYBİKE 'ay hanım' adı konulması görünektendi.

³ Son olarak MEMEDEMİN, Yaşar: "'Ker" Sözü'nün Anlamı. (Sensul cuvântuli "ker").", *Simpozionul Internațional "Originea Tatarilor. Locul Și Rolul Lor În România În Lumea Turcă*

Kırım Hanlığı'nda Osmanlı Nüfuzu incelemesinde, bölgedeki Osmanlı nüfuzu İstanbul'un alınışından hemen sonra, şehrin güvenliği için, donanmayı Karadeniz'e çıkarıp Ceneviz sömürgesi olan Kefe'yi kuşatınca Tatarlar da burayı arkadan sıkıştırdılar. İki yana da vergi vermesi karşılığı Kefe bir süre kurtulur; ama karşılıklı yarar esasında Osmanlı Kırım ilişkileri de başlamış olur. Hanlıktaki taht kavgalarında Sultanın MENGLİ GİRAYA yardım etmesi, 1475'te GEDİK AHMED PAŞA'nın Kefe'yi fethi iki ülke arasında bir iç içelik doğurdu. Tatarlar, Osmanlı Devleti'nin kuzey güvenliğini sağladılar. Kırım Hanları Osmanlı Devleti'nin Ruslar'la olan ilişkilerinin aracısı oldukları gibi, İç-Asya Türk devletleriyle olan siyasetlerini de yürütmeye yardımcı oldular. Böylece Orta-Asya'dan Hint Okyanusu'na değin gidip gelen ticaret ve hac kervanlarının güvenliğini sağlanmasında dahi etkili olan Kırım'lılar, yine de Osmanlıların Büyük Altın Orda'nın mirasına sahip çıkabileceği ve yardım bahanesiyle kendi ülkelerinin de sultanın topraklarına eklenebileceğinden korktular [24. sf.]

Kırım Hanlığı'nın Devlet Düzeni incelenirken, üç yüz yıllık Osmanlı etkisine rağmen hanlık, yıkılışına dek Altın Orda geleneğine bağlı kaldığı, Tahta hep ÇİNGİS HAN'ın büyük oğlundan gelen kişilerin oturabildikleri, Hanın seçiminde ve yerini korumasında Şirin ulusu beyinin etkisinin büyük olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Şirin beyinin topladığı *kurultay*da seçilen yeni han, bir keçe halıya¹ oturtulup, uçlarını ileri gelen dört ulusun beyi tutarak divanda kurulu tahta eller üstünde taşındığı, İslâm inancına göre, cuma *hutbesinde* adı okunduğu ve *sikke* kesildiği, hanlık Osmanlı nüfuzuna girince, sultan seçimi yerinde bulduğunu İstanbul'dan gönderilen tezhipli bir fermandan güçlendirdiği söylenmiştir. 16. yüzyılın üçüncü dördününe 'çeyreğine' değin İstanbul, Kırım ulus beylerinin seçimini tasvip ettiyse de yeni hanın oğullarından birini rehin olarak Osmanlı Hükümeti'ne göndermesi de gelenekleşti. Sultanın başkentinde eğitilen *hanzadeler* yurtta kalan kardeşlerine göre, seçimde öncelik aldılarsa da bu yasal bir hak değildi. 17. yüzyılın ortalarına dek, Kırım hanı olacak kişilerin belirlenmesi hep, sultan ve Kırım ulus beyleri arasındaki bir tür uyuşma temelinde gerçekleşti. Ancak, Osmanlı sultanlarının, devlet yapısını oluşturan devlet çarkını denetleyerek elde tuttıkları sınırsız hakimiyet gücüne, Kırım Hanları asla sahip olamadılar. Hâkimiyetin Altın Orda'daki uygulamasına benzeyen bölüşümüne, kağan ailesinin öteki üyeleri de katıldılar. Seçimden sonra, Han kardeşleri ya da bunların oğullarından en yaşlı birini "yönetim ortağı" olarak yanına aldı. *Kalgay*, *Kalga* denen bu kişi, savaşta ordunun sağ kanadını han savaşa gitmemişse tümünü yönetirdi. Öncekinin ölümünden sonra, hanın sıradaki yaşlı kardeşini değil, kendi oğlunu Kalgay alması görenek olmuştur. 1584'ten sonra, hanın en yaşlı oğluna da hâkimiyetten pay çıkarıp Nureddin sıfatıyla ordunun sol kanadının yönetimini verdiler. Aynı biçimde, Kalgay ve Nureddin için de sultan onaylayıcı ferman gönderirdi. Han yabancı ülkelere elçi gönderdiğinde yanında Kalga ve Nureddin'in temsilcileri de bulunurdu [28. sf.].

[=Tatarlar'ın Kökeni, Romanya ve Türk Dünyasındaki Yerleri] : Constanta 17-20 Kasım 1994. Uniunea Democrată a Tătarilor. Turcî-Musulmani Din Domânia - Romanya Müslüman Tatar Türklerinin Demokratik Birliği'nin Köstence'de düzenlemiş olduğu uluslararası sempozyumun Muzeul de Istorie Nationala și Arheologie [=Tarih ve Milli Eskibilimi Müzesi] binasında yapılan 19 Kasım günü öğleden önceki oturumunda sunulan bildiri.

¹ Metindeki *manda derisi* ifadesi bir yanlışla eserdir.

Çin'e 385-556 arasında hâkim bulunan ve çoğu boylarının Türk olduğu bilinen Tabgaç Devleti'nde ve Kök-Türkler'de de kağan seçilince, halı üzerinde havaya kaldırıldı. Böylece, halı, Doğu Asya'da Çinliler'e "yabancı" soylarda aldığı tören unsuru görünümünü, Kök-Türkler'de de korumuştur. ESİN, Emel [ö. 1987]: "M. V-VII nci Asırlardan Târihi ve Arkeolojik Malzeme

Kırım ulusları arasında Şirin, Barın, Argın ve Kıpçaklar önemliyidiler. Başlarındaki beylere karaçı denirdi. Bu dört ulusun *başkaraçısı* Şirinlerin beyi han seçme kurultayını toplar, hana karşı kararlarda Kırım uluslarını sultan katında temsil ederdi. Yarımada'nın Karasupazar ve Kerç arasındaki bölgelerinde yerleşmiş olan Şirinler, kağan ailesi üyeleriyle evlenebilme ayrıcalığını da ellerinde bulundurdıklarına göre, bu onların öbürlerine üstünlüğünün kanıtıdır. Yarımada'yı Şirinler'le paylaşan Barınlar, 16. yüzyılda Argınlar gibi sayı bakımından azalmaktaydılar. Barınlar Kırım'ın merkezi alanlarında yaşarken, Argınlar Eski Kırım'ın batısında göçebe-yidiler. Yine 15. yüzyıl sonunda, Kırım Tatarları'yla Ruslar arasındaki barışçı süreçte, yarımada'nın kuzey kesiminde yaşamakta olan Kıpçaklar, Tatarlar'ın öne çıkmasına yardım etmiş oldukları gibi, bir bakıma önemlerini oturdıkları bölgenin uygunluğuna borçlu olarak, hanlık ile Moskova'nın baş beyliği arasındaki siyaset ilişkilerinde etkili oldular. 15. yüzyıl biterken Kırım'a yeni uluslar göç etti. Bunların en önemlisi "Siciütler" olup başkanları beşinci "karaçı" olarak, önceki ulus beylerinin arasına alındı. Toprakları büyük hayvan varlığına bağlı göçebe yaşam sürdürmeye elverişli olmadığından Kırım ulusları tahıl tarımı, sebze ve meyve üretimiyle ilgilendiler. Kazan ve Astrahan'ın düşmesinden sonra Kafkas önlerindeki göçebe Nogaylar da Kırım'a yaklaşmış biraz yukarılardaki odu bozkırları ıssızlıktan çıkardılar. 18. yüzyıla erişildiğinde dahi göçebe yaşamlarını sürdürmekteydiler. Yerleşim yerlerinden sonra, kaynaklar onları Kuban, Yedişkul, Cambulak, Yedican ve Bucaklı Nogaylar'ı adlarıyla anımsatır [29. sf.].

Başlangıçta Mangıtlar, sonradan Mansurlar denilen Kırım ulusu, hanlık tarihinin 17-18. yüzyıldaki sürecinde yöneticilik görevini üstlendi. Kırım üst düzeyine karışmayan Nogay yöneticileri, bu tutumlarını sonuna dek sürdürdü. Bunlar Karaçı beylere aldırış etmeyince sık sık hanla ters düştüler. Hanlar, Nogaylar'a devlet etkisini oğullarından belirledikleri *serasker* aracılığıyla iletti.

Karaçı beyler, uluslarının elindeki toprakların gelirleriyle hüküm sürerlerdi. Bunların han- ninki gibi maiyetleri vardı. Kalgay belirlemek yalnız Şirin ve Mangıtlar'da görülür. Ulus, beyi yönetiminde kendi bayrağı altında savaşa katılırdı. Beyliklerin iktisat, savunma gibi hukuk birimi de vardı ve heyetler yargılama işlerini de yürütürlerdi. Bu durumun istisnası yalnız Şirinlerde görülür; çünkü onlar bu iş için *kadıskær* görevlendirirlerdi. Kırım uluslarının başları hanlıktaki iktisadi yükümlülüklerine uygun olarak yönetimde söz sahibi idiler. Sürekli üyesi buldukları hanlık divanından uygun görmedikleri bir karar çıkamazdı. Bir yarılda Şirinlerin damga ve bas- satı yoksa o belge onaylı sayılmazdı. Yabancı hükümdarlarla yapılan barış antlaşmalarının ya- şama geçmesi, handan başka dört Karaçı'nın birer ant içmiş olmasına bağlıydı.

Buraya değin sıralanan bilgilerle Kırım Hanlığı'nın gelişimini, 16. yüzyıla değinki Osmanlı Devleti'ninken ayrı tutmak gerektiğini söyleyebiliriz. Hanlıkta hükmünü yürüten dört ulusun oluşturduğu kurum, Altın Orda çağındakinden daha çok eski zamanlara uzandığı hâlde, toplum yapısı buna göre biçimlendi. Böyle sınırlı bir hakimiyetle yapılan hanlık, sultanlığın sınırsız hâkimiyetinde gerçekleşen gelişmelere erişemedi [31. sf.].

Kırım Hanlığı'nın Gelirleri bölümünde üç kaynaktan söz edilmektedir ki bunların en önemlisi komşu devletlerin ödedikleri cizyedir. Önce Altın Orda'ya vergi veren Rus beylikleri ve Lehistan MENGLİ GİRAY zamanında Kırım Hanlığı'na ödeme yapmaya başladılar. Ancak bu- nun düzenli duruma gelmesi 1521'de MEHMED GİRAY'a zamanında gerçekleşmiştir. Leh kralı bu vergiyi "Kırım askerleri Litvan topraklarına saldırmazsa" şartına bağlamıştı. Yılda 15 000 ile 30.000 altın değerinde nakit para, iyi nitelikli kumaş, kürk ve altın Lehistan'dan gelirdi. 1594'te

İşığında Taspar Kağan'ın (M. 572-81) Kültür Çevresi", *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU'nun Hâturasına Armağan XXIII/1-2*: Ankara 1985, 236. sf.

GAZİ GİRAY'a kürk ve altın Lehistan'dan gelirdi. 1594'te GAZİ GİRAY, Rus çarıyla barışın yenilenmesi karşılığı 17 000 altına uydu. 1636'da Rusya'dan gönderilen vergi 10 000 rubleydi. Ayrıca, Eflak ve Buğdan da hana önemli ölçüde cizye ödemekteydi. Hanların sultana bağlı bu ülkelerden vergi alabilmeleri de ilgi çekicidir. 1699'dan sonra hem Lehistan kralı hem de Rus çarı Kırım hanına vergi vermediler [34-35. sf.].

Hanlığın önemli bir gelir kaynağı da tutsak ticaretiydi. 16. yüzyılda Kefe çok canlı bir tutsak pazarıydı. Savaşta ele geçirilen tutsaklar ya hemen satılır ya da tarım alanlarında çalıştırılırdı. Sonraları Leh ve Ruslarla tutsakların soyluluk derecelerine göre ödenen bir fidyede anlaşılırdı. Ticarete geçerli paranın bir bölümü öteden beri Kırım'da kesilen *sikke* olmuştur.

Osmanlı parasıyla aynı adı taşıyan Kırım akçasının değeri aslının üçte biri değerindeydi. Osmanlı maddi desteği 1484'te Kefe gemiliği 'limanı' gelirinden yıldan yıla yapılan bir ödemeye başlamıştır. 1588'de tahta çıkan GAZİ GİRAY'a gönderilen para 178 571 akçayken 1595'teki başarılı bir savaştan sonra 500.000 akça verilmiştir. Osmanlı Hükümeti'nden Kırım'ın öbür iki önemli yöneticisi Kalgay ve Nureddin için de yıldan yıla para gönderilmiştir... [38. sf.].

Kırım Hanlığı'nın askeri gücü, içindeki uluslarının hafif atlı birlikleriyle benzer nitelikteydi. Bozkırlardaki savaşlarda etkili vurucu güçleri vardı ve engelsiz arazilerde kolay geri çekilebiliyorlardı. Kazan ve Astrahan düştükten sonra, Tatar ordusunun da saldırı yönü değişti. Rusya içlerine yaptıkları akınlarda olduğu gibi, Osmanlıların batı ve güney yönlerine yaptıkları savaşlarda da büyük yankı uyandırdılar; ama artık karşılarında etkili tüfek ateşi kusan yayalar vardır ve Osmanlı ağırlığı da artıyordu. Bundan dolayı Tatar ordusunun oluşumu değişti, yayalar da oluşturuldu. Bu sınıfı fethedilen yerlerde itaat altına alınmış Çerkesler oluşturdu. Nogaylar sayıca üstün olduklarından bunları divanda hanın belirlediği kazasker temsil ederdi [42. sf.].

Kırım ordusu han ailesi ve yakınları, Karaçılar yönetiminde ulusların donattığı birlikler, hanın kendi çevresinde toplanan askerlerden [sekban] oluşmaktaydı. Hanı destekleyip korumak üzere Osmanlı Hükümeti tarafından belirlenen sekbanlar Türk'tü. Ücretlerini Osmanlı Hükümeti'nin ödediği bu askerler, hanın güvenliğini sağlamanın dışında, siyaset ve yönetim görevlerinde de bulunurlardı. İlkın 1532'de SAHİB GİRAY'a destek için KANUNI'nin gönderdiği bu askerler 60 topçu 300 tüfekçi, 40 müteferrika, 30 çavuş, 60 *şarhlu* (?), 1000 sekbanken zamanla ihtiyaca göre değişen sayılarda tutuldular [42. sf.].

On beş yıllık Osmanlı-Avusturya savaşına, Çerkes ve Tatarlar'dan seçilen tüfekçi sayısı 500 kişi olup ücretlerini han öderdi. *Han kulu* da denen yedi ile on bin kişi arasındaki hafif atlılar hükümdar ailesinden kişilerle bunların maiyetlerindeki atlılardan oluşurdu. Bu savaş öncesinde İstanbul'dan gönderilen mektupta handan 50-60 000 asker istenmiştir [42. sf.]. Fakat gerçekte en çok 20-25.000 asker gönderildi. Savaşın sonlarına doğru 3-5.000 Tatar askeri daha savaşa katılmıştır [176-177. sf.].

Sultanın buyruğu ulaşıncı han akına gidileceği duyurusunu yaptırır, gerekirse her on beş yaşını bitirmiş erkek, asker olmaya mecbur tutulurdu. Bir asker için en önemli donanım at olup, azık ve savaş gereçleri üç dört haftada hazırlanırdı. Savaştan önce arpayla (!) şışmanlatılan atardan her asker, saldıırken, kaçarken gerekükçe değiştirebilmek için, 2-4 hayvanla savaşa gittiğinden, Tatar ordusu olduğundan daha çok ve korkutucu görünürdü. Yiyeceklerini karların altında bile eşleyip bulabilen dayanıklı Tatar atlarının nala ve örtüye ihtiyaçları yoktu. Savaşa giderken düzeni bozmadan ilerlerler, ırmakları yüzerek güvenle geçerlerdi. Su geçişlerinde eşyalarını deri bir torbaya yerleştirilen savaşçı, atının kuyruğuna yapışarak karşı kıyıya kolayca ulaşırdı. Zenginler, dört ucu, dört ata bağlanmış manda derisinden bir gercin üstünde karşıya ge-

çirilirdi. Amaca uygun, yalın, rahat, eyer ve koşum takımları Tatar yapımı olup zenginlerinki süslenirdi de [49. sf.].

Ok ve yayla silâhli askerin mızrağının ucunda düşmanını atından düşürmek için çengel de bulundururdu. Varlıklılar kösele ya da hafif metal tulga ve zırh da kuşanırlardı. Yiyecekleri en başta güneşte kurutulmuş et, kavrulmuş darı idi. Dariyı el değirmeniyle(!) çekip sulandırarak [boza yaparak] da içerlerdi. Kımız ise üst tabakanın ve varlıklı kesimin içeceğiydi [51. sf.].

Tatar ordusunun yönü genellikle Lehistan ve Rusya içlerine yönelikti. Bozkrda yaya askerleri için, beş tüfekçi oturttukları arabalardan da yararlanarak yaptıkları akınlarda, yedek güç alacaklarsa, Akkırman'daki Osmanlı gemilerinden yararlanarak Özü [=Borysthennes, Dnyeper] ırmağı boyunca taşınırlardı. Macaristan yönüne gidilecekse, Eflak ve Buğdan sınırından geçip Belgrad'da Osmanlı ordusuyla birleştirildi [51. sf.].

On beş yıllık Osmanlı-Avusturya savaşı öncesinde Osmanlı-Tatar ilişkileri daha sıklaşmaya yüz tutmuştur. Çünkü, devlette gerilemenin ilk belirtileri başlamış, artık savaşlarda eskisi gibi çabuk sonuç alınamama baş göstermiştir. On iki yıl süren İran savaşları kazançtan çok kayba yol açmıştır. Daha önceleri yabancı asker gücüne pek bağlı olmadıkları hâlde, on beş yıllık Osmanlı-Avusturya savaşında Kırım ordusu vazgeçilmez bir yedek güç derecesine yükseldi [57. sf.].

16. yüzyılın son dördüne dek, GİRAY hanedanının özel gayreti Türk harbiyesinin isteklerini karşılamaya yetti. 1578'deki İran akınında ise Osmanlı Hükümeti, hanlığın bozkırlardaki görev ve sorumluluklarını göz önünde bulundurmadan, Tatar askerî varlığını yalnız kendi istekleri doğrultusunda kullanmak istedi. Savaş uzayınca Türk askerî yetkilileri, Kırım ordusunu yabancı topraklarda kışlatmayı denediler. Kırım hanı II. MEHMED GİRAY (ŞİŞMAN MEHMED GİRAY) 1579 kışını Şirvan'da geçirdi; ama 1583'te yurduna izinsiz dönünce, ÖZMEMİROĞLU OSMAN PAŞA akının başarısızlığını Tatarlar'a yükledi. Bunun üzerine III. MURAD HAN, MEHMED GİRAY'ın azlını ve yerine kardeşi ALP GİRAY'ın oturtulmasını istedi. Durumu erken öğrenen MEHMED GİRAY, "Adına hutbe okunan, sikke kesilen müstakil hükümdarı kim azledebilir?" diyerek baş kaldırıp Kefe'yi kuşatırsa da Tatarlar'ın kale fethindeki geleneksizlikleri, içerdekilerin direnmesi, OSMAN PAŞA'nın yetişmesi sonucu kaçmak zorunda kaldı, sonra da öldürüldü [54. sf.].

II. MEHMED GİRAY'dan sonra, İstanbul han adına cuma *hutbesi* okunmasını kaldırdı, yalnız sikke kesmesine dokunulmadı. Bundan sonra hanlar Osmanlı isteklerine uymaya daha çok özen gösterdiler. Söz gelişi GAZİ GİRAY bir ay aksama dışında, (1588-1608) arasında on beş yıllık Osmanlı-Avusturya savaşlarında hep bulunmuştur. Kazan'ın kaybedildiği yıllarda doğan DEVLET GİRAY'ın oğlu GAZİ GİRAY Türkçe, Arapça, Farsça bilen, şiir yazar, bilim adamlarıyla (*ulema*) tartışan Çerkesler'den Beslen oymağında askerlik eğitimi görmüş, İran savaşlarında bulunmuş, 1571'de İranlılara tutsak düşüp beş yıl Kahkaha kalesine kapatılmış, buradan bin bir güçlkle de olsa Erzurum'a kaçmış, Kırım hanlık ailesinin oturduğu Yanbolu'ya vardığında da Kırım'da olaylar çabuk gelişmiş, hanlık sırası kendisine gelmiştir. Küçük kardeşi FETH GİRAY'ı Kalgay, İran savaşları sırasında şehit olan kardeşinin oğlu BAHT GİRAY'ı Nureddin seçen GAZİ GİRAY, 1571'de başarısız bir Moskova'yı alma denemesine dahi girişmiştir. Değerini yalnız Türk ve Tatar kaynakları değil, Macarlar da doğrular [55. sf.].

16. yüzyılın sonunda Kırım'ın Hıristiyan komşuları yeni savunma hatları kurdular. Ruslar Tatarlar'ın akın yoluna Ten [=Don] Kozakları'nı yerleştirdiler. 1590'daki Rusya akınından bizzat hanın kendisi dahi yaralı döndü. 1592'de Lehliler'le barış imzalandı. Bir yıl sonra da Ruslarla anlaşarak ülkenin kuzeyi güvene alındı. Yine bu sırada İsveç'le ittifak edildi. Artık sultanın desteğine gidilebilir ve yeni doyumluklar 'ganimetler' elde edilebilirdi [57-58. sf.].

Var GİRAY gâziyân din-i ğazâyâ

Seni ismarladım hıfz-ı Hudâ'ya

beyünün Macarca çevirisinin de yapıldığı, *Tatarlar Osmanlı Yayılmacılığının Hizmetinde* adı altında, Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin 1574, 1583, 1591 antlaşmalarıyla ulaştığı boyut incelenmektedir. Artık savaş teknikleri gelişmiş, silâhları daha iyi olan Hristiyan orduları karşısında Türklerin zafer kazanmaları güçleşmiş de Osmanlı uç kalelerindeki deneyimli paşalar biraz da merkezden gönderilen yardımcılarla kuşatmalara direnebilmektedirler; ama Kırım Hanlığı'nın yedek asker gücüne daha çok gereksinime vardır ve 1594 yılındaki Macaristan akınına sultan mektubuyla GAZİ GİRAY HAN çağrılır [59-62. sf.].

Kırım ordusunun Macaristan'a gideceği öğrenilen Hristiyan topraklarında onların geçişini ölemek için dağlardan yollara kayalar yuvarlamak, ormanlar dolusu ağaçlar kesip döşemek gibi önlemler alınır da Türk yanı Lehlilerle anlaşarak, han ordusunun gecikmesiz olarak o sırada Yanık [=Györ] kalesini kuşatmış olan SİNAN PAŞA'yla buluşmasını sağlar. Daha önceki Macaristan akınlarının hiçbirinde hanın bulunması görenek olmadığından GAZİ GİRAY Macaristan'a giden ilk Kırım hanı olarak özel törenle karşılanır. Kendisine sunulan pek çok armağan arasında sultanın gönderdiği beş bin altın dahi vardır [75. sf.].

SİNAN PAŞA Yanık fethinin şerefi kendisinin olsun diye, GAZİ GİRAY'ı askerinin bir kesimiyle Papa kalesinin kuşatmasına gönderir. Han kaledeki savunmacılara MALKOÇOĞLU'nu gönderip Yanık'ın düştüğünü bildirince, korumalar korkudan bir gecede Papa kalesini bırakıp kaçarlar. Papa'nın fethi Tatarlar'ın kendi savaş güçleriyle elde ettikleri bu tür başarıların seyrek örneklerinden biridir. Daha sonra GAZİ GİRAY bu kaleyi Rumeli beylerbeyi HASAN PAŞA'ya teslim etmiştir [80. sf.].

1594 kışını Macaristan'da geçirmesi için GAZİ GİRAY'a sultandan buyruk ulaştırılırsa da o, bunu tehlikeli bulduğundan askerinin büyük bölümüyle yurduna döner. Kırım ordusunun geliş gibi dönüşü de geçtiği toprakların yağma ve talanı demek olduğundan yine yollarını değiştirmek için engeller çıkarılır. Onlardan yalnız Hristiyanlar değil, bağlı beyliklerdeki Türkler de korkar, buldukları yerin uzagından geçmeleri için rüşvet dahi verirlerdi [82. sf.].

Bu sırada Habsburglar, Osmanlılara bağlı beyliklerden Erdel, Eflak ve Buğdan'ı Türklere karşı bağımsızlık ayaklanmalarına yöneltme denemesine girişti. İstanbul'da III. MURAD ölmüş, III. MEHMED han olmuştur. Yeni han SİNAN PAŞA'nın yerine savaş karşıtı FERHAD PAŞA'yı getirirse de bir süre sonra mührü yine ona geri verir. SİNAN PAŞA hemen yola çıkar. Erdel beyi şahsen uyarılır. Eflak üzerine Osmanlı ordusu, Buğdan'a Tatarlar gönderildi ise de GAZİ GİRAY Yanık dolayısıyla SİNAN PAŞA'ya kırgın olduğundan intikali gecikti ve sultandan Eflak ve Buğdan tahtlarını kardeşlerine istedi. 1596'da SİNAN PAŞA öldüğünden, bu sırada geçici de olsa Estergon [=Esztergom] ve Vişegrád [=Visegrád] kaleleri de yitirildiği için, 1566'dan beri görülmeyen bir olay gerçekleşti ve III. MEHMED HAN ordusunun başında akına çıktı. 1596 Ekim'inde Mezökeresteş [=Mezökeresztés] savaşı giderek şiddetlendi ve Ekim 25-26'daki çarpışmalar Avusturyalılara büyük kayıp Türklere kesin zaferi getirdi. Türkler bu zaferi Çaldıran ve Mohaç [=Mohács] zaferi gibi önemli bulurlar [91. sf.].

Kırım Hanlığı'nda Taht Kavgaları başlığını yine bir beyit izlemektedir:

"Kan ile kanun eyleme

ayan ilehun eyleme"

(Nuruosmaniye Ktp. 4292. sy. 13^b yr.)

Beyit

"Kan eyle kanun eyleme

âyîn ile hun eyleme"

[=Kan dök töre koyma.

Tören ile kan akıtma.]

biçiminde okunmalıydı.

1. Mevlânâcılıkta tarikat töresine yeni bir töre eklemenin aleyhine söylenmiş bir sözdür. Öldüren bile bağışlanır, ancak töreye aykırı bir davranışta bulunan, üstelik bir töre koymaya kalkışan, öldürenen daha suçludur, bağışlanmaz anlamına gelir⁵. Nitekim bunu destekler mahiyette beyitler bulunduğu gibi,

2. Sonraları 'kılıç zoruyla yasayı korumak' anlamına da gelmiş,

3. Hatta kanun'u 'çalgı aleti' olarak anlayıp söz oyunu da yapmışlardır.

Her üç anlamı da içeren kullanışlar tarih sırasıyla şimdilik şunlardır:

Kanımı dök itme nâlân hecr ile kânûn gibi

Çün meseldür didiler kan eyle kânûn eyleme

[=Kanımı dök, kanun gibi ayrılıkla inleme.

Atasözüdür derler, kan dök kanun koyma.]

Karamanlı NİZÂMÎ⁶

Didüm iy dil-ber çü kânûn eyledûn kan eyleme

Didi kim 'âdet durur kan ide kânûn eyleyen

[=A güzel, madem yasayı uyguladın bari kan dökme, dedim.

Görenektir, yasayı uygulayan kan döker, dedi.]

SULTÂN CEM⁷

⁵ GÖLPINARLI, Abdülbâki [ö. 1982]: *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*: 3. bs. İstanbul 1983, 438. sf.

⁶ Karamanlı NİZÂMÎ [ö. 1473 (?): *Divân*: [Hazırlayan:] Halûk İPEKTEN [ö. 1992], *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*, Ankara 1974, 256. sf. D.Ş.X.

⁷ CEM SULTAN [ö. 1495]: *Divân*: Hazırlayan: İ[brahim] Halil ERSOYLU, *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Ankara 1989, 175. sf. G. CCXXXVII/2.

Can ise maksûduñ al cânâ cefâ resmin götür
Nev-cuvânsın döstüm kan ile kânûn eyleme

[=Ey sevgili, maksadın can ise al da cefa töresini kaldır.
Yeni yetmesin, dostum, kan dökerek kanun uygulama.]

AHMED PÂŞÂ⁸

Niçe AMRÎ niçe anuñ gibiler mağbûn olur
Hây efnedim hay begüm kan eyle kân-un eyleme
[=Pek çok AMRÎ ve onun gibileri şaşkına dönerler, ah beyim
kan eyle kanun eyleme]

AMRÎ⁹

Çeng-i ışkuña düşen cânı halâs eyleyemez
Ne iki kendüñe kan itmegi kânûn itdün

[=Aşk savaşına düşen canı kurtaramaz.
Niye ki kendine kan dökmeği kanun ettin.]

HAYRETÎ¹⁰

Kâmetüm çeng oldı tap yak 'üd-veş ey Zöhre-ruh
Çal öldür kıl kerem kan eyle kânûn eyleme

[=Ey Çolpan yıldızı gibi parlak yanaklı, boyum çeng gibi iki büklüm oldu, öd gibi iyice yak.
Vur öldür, kerem et, kan dök kanun koyma.]

ZÂTÎ¹¹

Alma âhım rahm kıl yazukdur ey şâhım benim
Nev-cuvânsın döstüm kan ile kânûn eyleme

⁸ AHMED PAŞA [ö. 1497]: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad TARLAN [ö. 1978], *Ahmed Paşa Dîvanı*, İstanbul 1966, 302. sf. G. 276/4.

⁹ AMRÎ [ö. 1523]: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmed ÇAVUŞOĞLU [Ö. 1987], 31. sf. KAS. VE MUS. 6. V/2.

¹⁰ HAYRETÎ [ö. 1534]: *Dîvân*: Hazırlayanlar: Mehmed ÇAVUŞOĞLU [ö. 1987]-M[ehmet] Ali TANYERİ, *Hayretü Dîvan Tenkidli Basım*, İstanbul 1981, 272. sf. G. 223/4.

¹¹ ZÂTÎ [ö. 1546]: *Dîvân*: III. c. [Hazırlayanlar:] Mehmet ÇAVUŞOĞLU [ö. 1987]-M[ehmet] Ali TANYERİ, İstanbul 1987, 219. sf. G. 1346/2.

Öbür örnekler şu eserdendir: EYÜBOĞLU, E. Kemal: *On üçüncü yüzyıldan günümüze kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler Birinci Kitap*: İstanbul 1973, 146-147. sf.

[=Ey şahım, benim ahımı alma, acı, yazıktır.

Yeni yetmesin, dostum, kan dökerek kanun uygulama.]

ŞÂHÎ [ö. 1559]

Tek rakibe virme yüz 'idiyye kurbân it beni

Ey şeh-i mülk-i vefâ kan eyle kânûn eyleme

[=Beni bayram kurbanı et yalnız rakibe yüz verme.

Ey vefâ mülkûnün şahı, kan dök yeni töre getirme.]

GIYÂS

Firkat âdet olmasın kan eyle kânûn eyleme.

ŞEYH GÂLİB¹²

Eyü itdün ser-i küyünda öldürdün beni

Kan dökme resmini ey şâh kânûn eyledün

[=Sizin yolun başında beni öldürdün ne iyi ettin.

Ey şâh, kan dökme göreğini töreleştürdin.]

DÂNİŞ [ö. 1829]

Hakk-ı insâf ile kan itmeden itdin kânûn

Oldı bâtl işi cellâd-ı leimîn battâl

Öyle kânûn-ı müeyyed ki virür ez-ser-i nev

Devlet ü milke bekâ saltanata istüklâl

[=İnsaf ölçüsü ile kan dökmeden kanunu uyguladın

alçak cellâdın sevimsiz işine gerek kalmadı.

Öylesine sağlam kanun ki yeni baştan

devlete ve ülkeye beka, saltanata istüklâl verir.]

ŞİNÂSÎ [ö. 1871]

Macarca çevirisi başa yazılan bu şiirin HOCA SADEDDİN'in GAZÎ GİRAY HAN'a gönderdiği mektupta bulunduğu değiniliyor. III. MEHMED HAN savaşa kendisi gelmeyip Kalga kardeşini gönderen GAZÎ GİRAY'ın yerine FETH GİRAY'ı han olarak belirledi. Kırım tahtının mirası geleneğinde, hanı ister ulusları belirlesin isterse sultan önersin ölene dek yerini koruması alışkanlığı yerleşmişti. Bunun tek istisnası II. MEHMED GİRAY'ın sultanın buyruğunu dinleme-

¹² ŞEYH GÂLİB [ö. 1799]: *Dîvân*: Hazırlayan: Abdülbaki GÖLPINARLI [ö. 1982] *Seçmenler*, İstanbul 1971, 42. sf. X/2.

mesinden başka bir de Kefe'yi kuşatmış olması dolayısıyla öldürülmesi olmuştur. GAZİ GİRAY'ın ise böyle bir suçu yoktur. O sultan çağrısına kardeşini gönderirken kendisi de Silistre'de Buğdan voyvodasını itaate ikna etmekle uğraşıyordu. Buna rağmen Osmanlı Hükümeti kendisini gözden çıkarmak istiyordu. GAZİ GİRAY halkı ve ordusu nezdinde duruma hâkim olarak kardeşine yerini bırakmaz. İstanbul'dan gönderilen buyrukların biri kendisini, öbürü kardeşini han olarak belirlerken çıkan anlaşmazlıklardan sonra duruma hâkim olarak kardeşi FETH GİRAY ve yakınlarını öldürtür. Yukarıdaki beyit böyle kanlı olayların olmaması temennisiyle yazılmıştır. [92-100. sf.].

Anadolu'da Celâli Ayaklanmalarıyla da uğraşan Türk ordusunun Kırım askerleriyle takviyesini önlemek isteyen Avusturya çeşitli oyunlar çevirir. Buna Kırım tahtı üzerinde oynanan yanlış oyunlar da eklenince bizzat GAZİ GİRAY, Erdel-Tatar ittifakı için girişimde bulunur. Ancak, Orta Avrupa'da çok çabuk değişen siyaset dengeleri dolayısıyla hem bu girişim hem de Avusturyalıların çabaları istenen sonucu vermez. Ancak, çoğu kez Osmanlıların Kırım hanından bekledikleri yardım geciktirilir. Bunda düşman tarafının hana ödediği gizli rüşvetlerin etkisi büyüktür [115. sf.].

Özellikle 1603'ten sonra gücünü İran cephesinde harcayan Osmanlı Hükümeti, yeterince para ve asker gönderemeyince on beş yıllık Osmanlı-Avusturya savaşının bütün girişimi Temeşvâr [=Temesvár] paşasıyla savaşma gücü düşük Kırım askerinin eline geçti. Bu süreçte Macaristan'da iki kez kışlamış olan GAZİ GİRAY HAN, hem asker hem de devlet adamı olarak şartları kendi lehine kullanmayı iyi bildi. Başlangıçta armağan olarak yararlanmaya başladığı Eflak ve Buğdan gibi Osmanlılara bağlı beylikleri, sonradan düzenli vergiye bağladı. Kırım hanları bu vergiyi 18. yüzyılda bile almışlardır [202. sf.].

Sonuç olarak, Kırım Hanlığı'nın on beş yıllık Osmanlı-Avusturya savaşındaki yeri ve öneminden söz etmek gerekirse: Yazara göre Tatarlar için bu savaş yalnız savaşmak, Türklere yardım etmek, doyum almak için değil, daha çok "Avrupa'ya giriş"le sonuçlandı. Savaş boyunca Osmanlı-Habsburg barış görüşmeleri arasında Macaristan'da kışlayan Tatar Hanı aracılık yaparken Habsburglar'la diplomatik ilişkiler kurdu. Bu ilişkiler 1682'ye değin sürdü. Tatar elçileri 17. yüzyılda İsveç, Danya, Avusturya, Lehistan yoluyla gidip gelirken Avrupa ülkeleriyle sürekli ilişkide bulunurlardı. Böylece, Kırım Hanlarının değeri arttı, gerektiği zaman onlarla ittifak ettiler (sözün gelişi 1657'de Lehistan'ı basan İsveç kralı ile Erdel hakimi aleyhine Avusturya ve Danya ile ittifak eden Tatarlar Lehlerin yanında savaştılar). Kırım Hanlığı'nın Avrupa ülkeleriyle kurduğu diplomatik ilişkiler aynı zamanda Osmanlı Hükümeti'ne karşı büsbütün değilse de Kırım'ın bir mertebe bağımsızlığını gösteriyor. 16. yüzyıl sonunda bozkırlardaki rolü, Karlofça Anlaşması'yla (1699) Orta ve Doğu Avrupa'daki önemini yitirip tecrit edilmiş duruma gelen Kırım Hanlığı 18. yüzyılda kendisi de hasta olan Osmanlı Devleti'nden başka hiç kimseden yardım bekleyemediği için ister istemez Rusların eline düştü.

Eserin sonunda *Belgrad Antlaşmasına Değın Tatar Hanları* [207-211. sf.], *Onbeş yıllık savaşta Osmanlı sadrı azamları* [212. sf.], *Onbeş yıllık savaş boyunca Buda'daki Osmanlı paşaları* [213. sf.], *Tatar elçileri* [214-215. sf.], *Tatar tarihleri* [216-217. sf.] listeleri bu el kitabının belki en önemli sayfalarıdır.

Macarca böyle bir kitap yazılmış olduğunu bilmek biz Türkleri sevdirirse de içeriğinden aktarılan bölümlerden anlaşılacağı gibi bunu Türkçe'ye kazandırmanın da yararlı olacağı inancındayız. Resimli, haritalı kitap, alanında önemli bir boşluğu dolduracak nitelikte titiz ve yansız bir çalışmanın ürünüdür.